

Chamtivosť, nenávisť, bázeň, strach alebo úcta? K problematike sekundárnych zásahov do hrobov na pohrebiskách z obdobia avarskeho kaganátu na území Slovenska*

JOZEF ZÁBOJNÍK

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Na pohrebiskách z obdobia avarskeho kaganátu sa nezriedka stretávame s hrobmi, ktoré nesú stopy sekundárnych zásahov. Tie môžeme v princípe rozdeliť na recentné a súveké. Prvú skupinu predstavujú recentné zásahy. Sú zväčša dôsledkom ťažby hlíny, piesku, poľnohospodárskych a stavebných prác, činnosti „hľadačov“ archeologických pamiatok pomocou detektorov kovov a pod. Do druhej skupiny zásahov zaraďujeme tie, ktoré označujeme za súveké. Motívy týchto zásahov sú v podstate tieto:

1. Vykrádanie hrobov;
2. Hanobenie hrobov;
3. Rituálne dôvody.

Samozrejme, že nemožno vylúčiť ani kombinácie uvedených motívov.

Pri zistení sekundárneho zásahu si kladieme kardinálnu otázku: Kto a kedy uskutočnil tento zásah?

Kto uskutočnil zásah? Pri odpovedi na túto otázku, rozhodujú motívy (vykrádanie hrobov, hanobenie hrobov, rituálne dôvody). Ak boli hroby vykradnuté, za vinníkov tohto zásahu môžeme považovať členov všetkých skupín obyvateľstva, t. j. príslušníkov vlastnej komunity, príslušníkov príbuzenského spoločenstva, ale aj cudzie elementy. Ak konštatujeme, že hroby boli zhanobené, nemožno vylúčiť príslušníkov vlastnej, resp. príbuzenskej komunity (zášť, zlé vzťahy, strach). Pravdepodobnejšie je však, že ich autormi boli členovia cudzích, resp. nepriateľských komunít, resp. iné etnikum. V takomto prípade je motívom zásahu najskôr nenávisť a pomsta. Pri zistení rituálnych zásahov sú naj-

* Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/0050/12 agentúry VEGA.

pravdepodobnejšími páchatelmi príslušníci vlastnej, prípadne príbuzenskej komunity.

Kedy sa zásah uskutočnil? Ak sa uskutočnil v čase blízkom dobe pohrebu, motívom boli zrejme všetky tri príčiny, teda vykrádanie hrobov, hanobenie hrobov aj rituálne dôvody. Prejavom takéhoto zásahu je zistenie premiestnených častí skeletov, ktoré sú ešte v anatomicom usporiadaní (obr. 1). Ak sa zásah uskutočnil v čase vzdialenom dobe pohrebu, zrejme najpravdepodobnejšími motívmi bolo vykrádanie a hanobenie hrobov.

Taktiež pohnútky na uskutočnenie súvekých sekundárnych zásahov môžeme chápať z dvoch uhlov pohľadu. Tým prvým sú tzv. „negatívne“ pohnútky. Do tejto skupiny by sme mohli zaradiť predovšetkým vykrádanie hrobov a ich hanobenie. Hanobenie hrobov mohlo mať za cieľ znehodnotiť telesné pozostatky neoblúbenej, či nenávidenej osoby z prostredia vlastnej komunity. Niektorí bádatelia vyslovili myšlienku, že vykrádanie hrobov uskutočňovali príslušníci iných etník vedení nielen snahou o získanie cenností, ale aj nevraživosťou, ktorá rezultovala do znesvätenia miesta posledného odpočinku nenávideného jedinca, resp. členov cudzích pospolitostí. Tak napr. longobardské pohrebiská v Rakúsku mohli údajne vykrádať predovšetkým príslušníci slovanských komunít po odchode Longobardov do Itálie (*Adler 1970, 146*). Rôznorodé, niektoré až „morbídne“ prezentované predstavy (*Friesinger/Vacha, obr. na s. 88*) sú dosť málo pravdepodobné. Treba si uvedomiť, že predovšetkým cenné zbrane (napr. luky a sečné zbrane) sa po uložení do zeme znehodnotili a po vybratí už nemohli plnohodnotne slúžiť. Podobne *K. Bakay (1973, 80, 81)* prisudzuje „zásluhu“ na vykrádaní bohatých avarských hrobov predovšetkým Slovanom, Bulharom a Gepidom, ktorí boli motivovaní nenávisťou ku svojim pánom. Tá ich v čase zoslabenia moci avarského kaganátu doviedla až k zhanobeniu hrobov popredných príslušníkov avarských komunít.

Takéto interpretácie istotne nepostrádajú atraktivnosť a možno ich pripustiť. Proti nim však stojí niekoľko skutočností. Na viacerých pohrebiskách sa zistili „vykradnuté“ hroby zo všetkých úsekov pochovávania. Keďže sa však na nich pochovávalo pomerne dlhú dobu (neraz 150-200 rokov), je ťažké si predstaviť sústavnú pozornosť, ktorá by v takomto prípade musela byť venovaná úprave nadzemných častí hrobov počas

života napr. ôsmich generácií. Vo viacerých prípadoch sa v porušených hrobách zistili časti skeletov v anatomickej usporiadanej, čo je doklad pomerne skorého zásahu do jeho obsahu, t. j. v čase, keď niektoré tkanivá (hlavne šľachy) ešte držali a tak umožnili presun napr. celých končatín (*Zábojník 1997, 79*). Šachty vykrádačov (obr. 2) sú vo väčšine prípadov nasmerované do tých častí hrobových jám, kde boli uložené najcennejšie predmety. Predpokladom na úspešné vniknutie do hrobu je dôverná znalosť spôsobu pochovania a situovania príloh. Takéto poznatky možno očakávať u príslušníkov cudzích komunít iba zriedkavo.

Vykrádanie hrobov je fenomén, ktorý nie je podmienený ani časom, ani priestorom. V období avarského kaganátu je pomerne hojný na viacerých pohrebiskách, na ktorých pochovávali komunity disponujúce významným sociálnym postavením. Ide predovšetkým o nekropoly v priestore mesta Komárna a v jeho blízkom okolí (*Budinský-Krička 1956, 47; Čilinská 1963, 98; Trugly 1987, 278; 1993, 218*). Predmetom „činnosti“ vykrádačov boli predovšetkým bohato vybavené jazdecké hroby (obr. 3). Napriek takýmto zásahom ostalo v hrobách ešte pomerne veľa predmetov ktoré mali istotne veľkú hodnotu. Keďže sa vykrádanie zrejme uskutočňovalo za „vhodných“ podmienok (tma, hmla a pod.), je prirodzené, že pozornosti narušiteľov konajúcich v strese ušli viaceré drahocennosti. Inokedy inventár hrobov síce tvorí menšie množstvo príloh, avšak stopy zelenej patiny na mnohých častiach skeletov avizujú pôvodnú prítomnosť početných predmetov z farebných kovov.

V porovnaní s predchádzajúcimi, viaceré, tzv. rituálne zásahy by sme mohli označiť za „pozitívne“. Ich cieľom bolo znehodnotiť kostrové zvyšky osoby, ktorá sa niečím výrazne odlišovala od ostatných členov komunity a vyvolávala preto strach (napr. mentálne retardovaní jedinci, osoby postihnuté nejakým telesným defektom a pod.). Sekundárny zásah bol motivovaný snahou o ochranu žijúcej pospolitosti (hlavne detí) pred možnými negatívnymi dôsledkami činnosti takýchto jedincov. Za „pozitívne“ motívy sekundárnych zásahov môžeme považovať rôznorodé tzv. protivampirické opatrenia. Mali za cieľ zabrániť návratu revenanta do sveta živých a dôsledkom jeho škodlivého pôsobenia (*Unger 2002, 102*). Tieto, tzv. posteriórne protivampirické praktiky nie sú zriedkavé aj obdobím nasledujúcim po rozpade Avarského kaganátu (*Hanuliak 2004, 114, 115*).

Sekundárne zásahy do hrobov z rituálnych dôvodov sú rôzne. Ak ide o zásah menšieho rozsahu, zvyčajne sa narušitelia uspokojili s porušením priestoru v oblasti lebky, jej dislokáciou, resp. odobratím (obr. 4). Pri výraznejších zásahoch je devastovaná zvyčajne horná polovica tela, teda priestor, kde sú uložené najdôležitejšie ľudské orgány. Existuje však viacero hrobov, v ktorých boli rozhádzané rozsiahle časti skeletov (obr. 5), resp. všetky kostrové pozostatky ľudských jedincov. V takomto prípade išlo zrejme o osoby, ktoré považovali príslušníci žijúcej komunity za mimoriadne „nebezpečné“.

Za „pozitívne“ sekundárne zásahy možno považovať aj tzv. následné pochovania. Vykonávali ho príslušníci vlastnej, prípadne príbuzenskej komunity a ich príčinami mohli byť napr. prejav úcty, príbuzenský vzťah a pod. V niektorých prípadoch postrehneme náznaky akéhosi pietneho uloženia kostrových pozostatkov skoršie pochovaných jedincov (*Daim 1987, 80, tab. 80: A-79*). Inokedy je zásah spojený s následným pochovaním výrazne devastujúci (obr. 6).

Pod termínom následné pochovanie sa rozumie uloženie zosnulého do hrovej jamy, v ktorej sa už nachádza skôr zomrelý jedinec avšak v rámci jedného obdobia. Z archeologického hľadiska má tento fenomén mimoriadny význam. Pomocou neho (v prípade, že oba hroby obsahovali výrazné prílohy) možno konštatovať chronologické súvislosti predmetov materiálnej kultúry, ktoré tvorili inventár hrobov. Obdobným spôsobom možno využiť aj nezámerné superpozície dvoch, zriedkavo viacerých hrobov (obr. 7). V oboch prípadoch môže nastať dvojaká situácia: 1. Pri kopaní hrovej jamy pre mladší hrob bol starší hrob v rôznej miere porušený; 2. Pri kopaní hrovej jamy pre mladší hrob nedosiahli úroveň uloženia kostry staršieho hrobu, takže skelet, ktorý sa v ňom nachádzal zostal nedotknutý. V prvom prípade nie je vylúčené pomiešanie predmetov inventára oboch hrobových celkov. Druhá možnosť predstavuje veľmi šťastný prípad, ktorý môže byť významným spôsobom využitý pre konštatovanie relatívnej chronológie príloh.

Oba fenomény môžu vzniknúť zámerne vtedy, keď je hrob nejakým spôsobom označený (napr. dreveným stĺpom, rovom a pod.). Predpokladať však možno aj náhodné prekrytie sa, ktoré bolo spôsobené absenciou znaku indikujúceho prítomnosť hrobu, resp. väčšou časovou vzdialenosťou medzi oboma pohrebmi.

Neslobodno zabudnúť ešte na jeden dôležitý moment pri tzv. sekundárnom porušení hrobov. Tým je pochovávanie na mieste pohrebiska z obdobia avarského kaganátu v neskorších úsekoch či už včasnostredovekého, alebo stredovekého obdobia. Geomorfologické parametre výberu miesta pre pohrebisko zohrávajú totiž veľmi dôležitú úlohu. Umiestnenie funerálneho okrsku vo vzťahu k sídliskovému areálu je podmienené aj faktami, ktorých skutočné príčiny nevieme vysvetliť. Takéto „spirituálne“ determinanty sa niekedy interpretujú pojmom „genius loci“. Nie zriedkavé sú prípady používania tej istej polohy v rámci mikroregiónu na pohrebné účely vo viacerých obdobiach praveku, včasnej doby dejinnej a stredoveku.

Na rozsiahlom pohrebisku z obdobia avarského kaganátu v Holiaroch sa preskúmal aj kostrový hrob datovaný do 10. storočia a početné hroby radového pohrebiska z 11. storočia (*Hanuliak 1992*). V nejednom prípade tak mohlo dôjsť k porušeniu staršieho hrobu pri kopaní hrovej jamy v neskoršom období. Na pohrebisku Prša II¹ bolo preskúmaných aj šesť staromaďarských hrobov z 10. storočia a pomerne veľká skupina hrobov radového pohrebiska z 11. storočia (*Točík 1963, 122*). Dva posledne menované hrobové komplexy istotne v niekoľkých prípadoch porušili staršie hroby.

Sekundárny zásah do hrobu nielen v období avarského kaganátu je fenoménom, ktorého príčiny nemožno vždy presne stanoviť. Pre bádateľov však poskytuje viacero možností jeho interpretácie, čo je fakt, ktorý môže vyvolať takú prepotrebnú diskusiu.

¹ Všetky v texte a v popiskách k ilustráciám spomínané lokality doplnené číselným indexom sú uvádzané v zmysle publikácie *Zábojník 2009*.

Literatúra

Adler 1970 - H. Adler: Zur Ausplünderung langobardischen Gräberfelder in Österreich. Mitt. Anthr. Ges. Wien 100, 1970, 138-147.

Bakay 1973 - K. Bakay: Az avarokori időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. Somogyi Múz. Közl. I, 1973, 5-86.

Budinský-Krička 1956 - V. Budinský-Krička: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. Slov. Arch. 4, 1956, 5-131.

Čilinská 1963 - Z. Čilinská: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni. Slov. Arch. 11, 1963, 87-120.

Daim 1987 - F. Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Stud. zur Arch. der Awaren 3. Wien 1987.

Daim/Lippert 1984 - F. Daim/A. Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Stud. zur Arch. der Awaren 1. Wien 1984.

Friesinger/Vacha 1987 - H. Friesinger/B. Vacha: Die vielen Väter Österreichs. Römer - Germanen - Slawen. Eine Spurensuche. Wien 1987.

Hanuliak 1992 - M. Hanuliak: Pohrebisko z 11. storočia v Bodzi-Holiaroch. Štud. Zvesti AÚ SAV 28, 1992, 293-317.

Hanuliak 2004 - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Arch. Slovaca Monogr. 8. Nitra 2004.

Točík 1963 - A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Arch. 11, 1963, 121-198.

Točík 1968 - A. Točík: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Arch. Slovaca - Catalogi. Tomus II. Bratislava 1968.

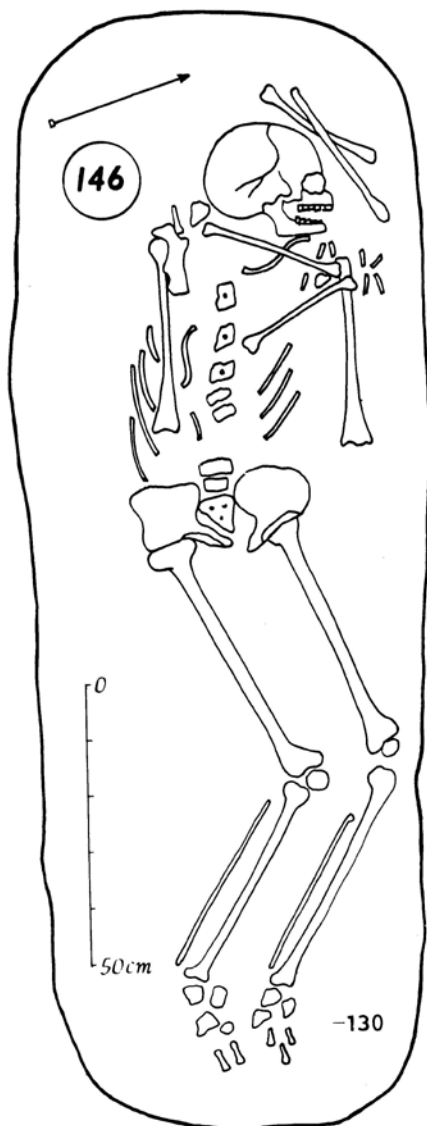
Trugly 1987 - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Slov. Arch. 35, 1987, 251-344.

Trugly 1993 - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II (1987-1989). Slov. Arch. 41, 1993, 191-307.

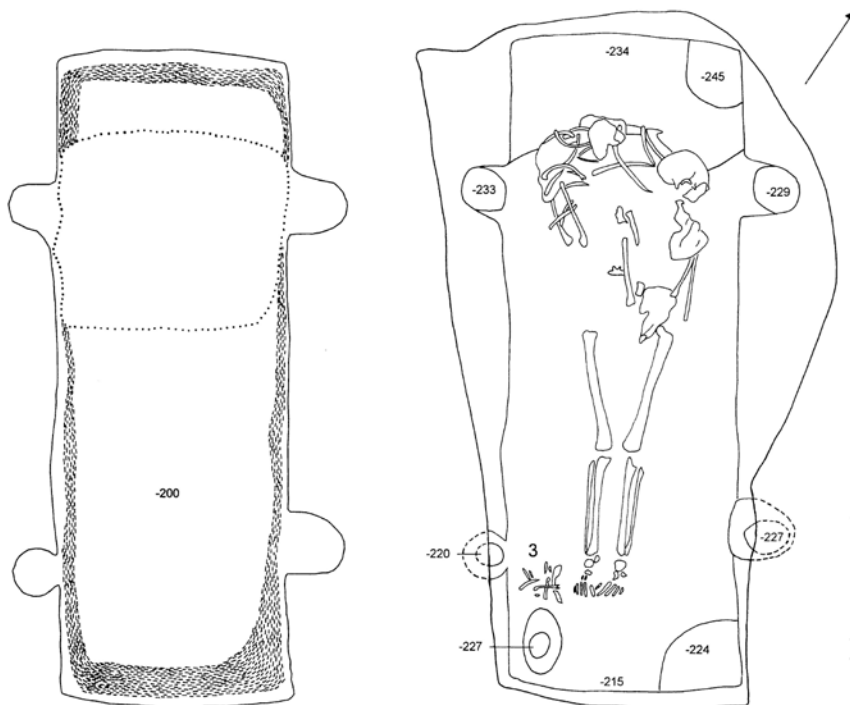
Unger 2002 - J. Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.-16. století. Panoráma bilogické a sociokulturní antropologie 9. Brno 2002.

Zábojník 1997 - J. Zábojník: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Čataj. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.). Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1997, s. 77-82.

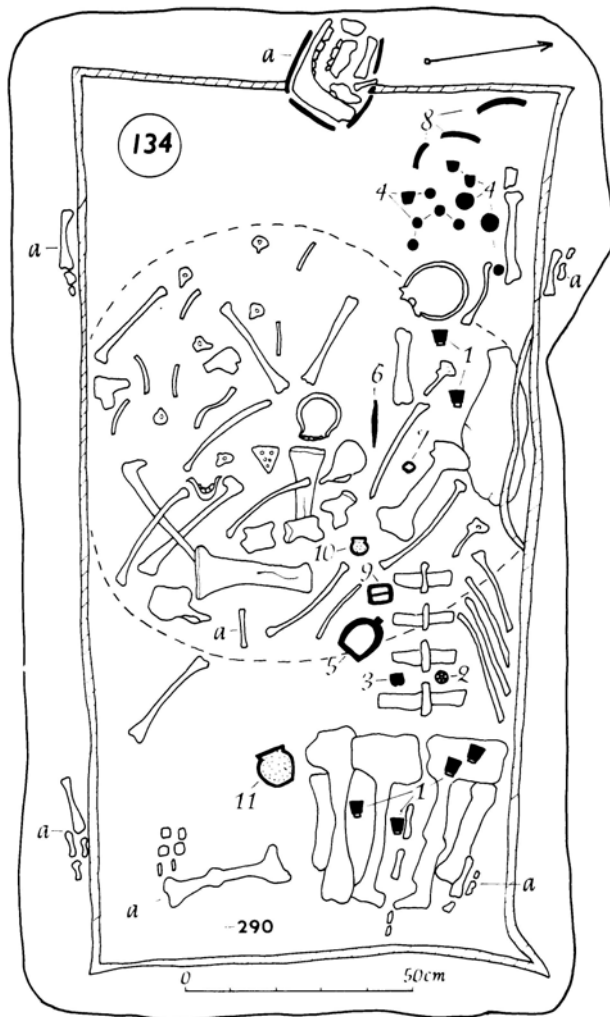
Zábojník 2009 - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát. Stud. Arch. Medievalia 9. Bratislava 2009.

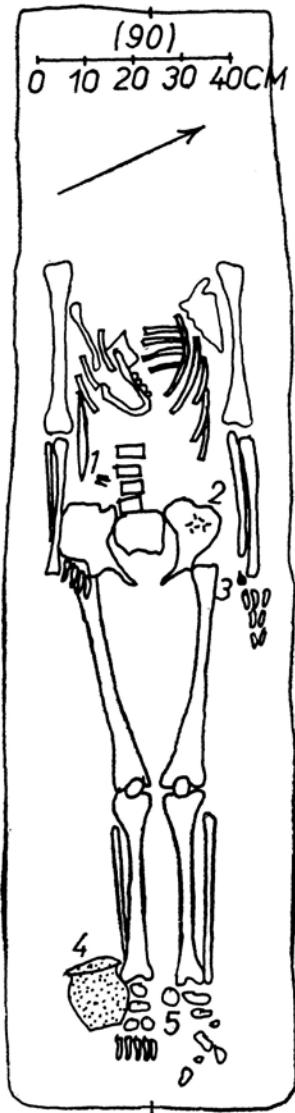
Obr. 1. Anatomické usporiadanie premiestnených častí v hrobe 146 na pohrebisku Komárno IX (podľa Trugly 1993, 214, obr. 42).

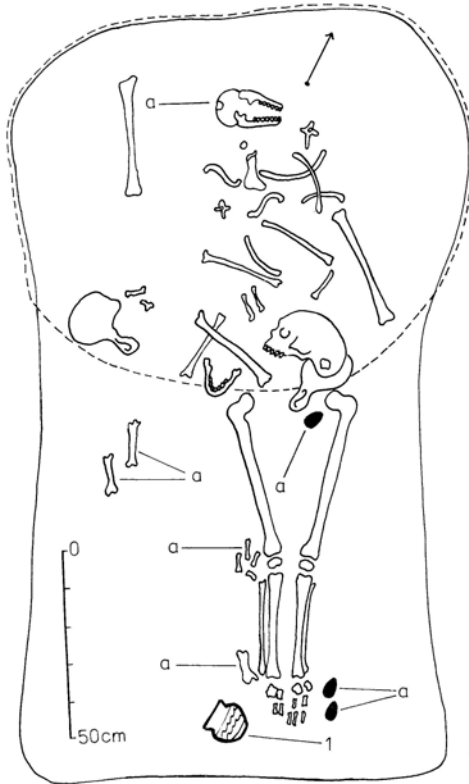
Obr. 2. Obrisy šachty porušovateľov a porušený hrob 72 na pohrebisku Obid I (podľa Zábajník 2009, obr. 3: 8).

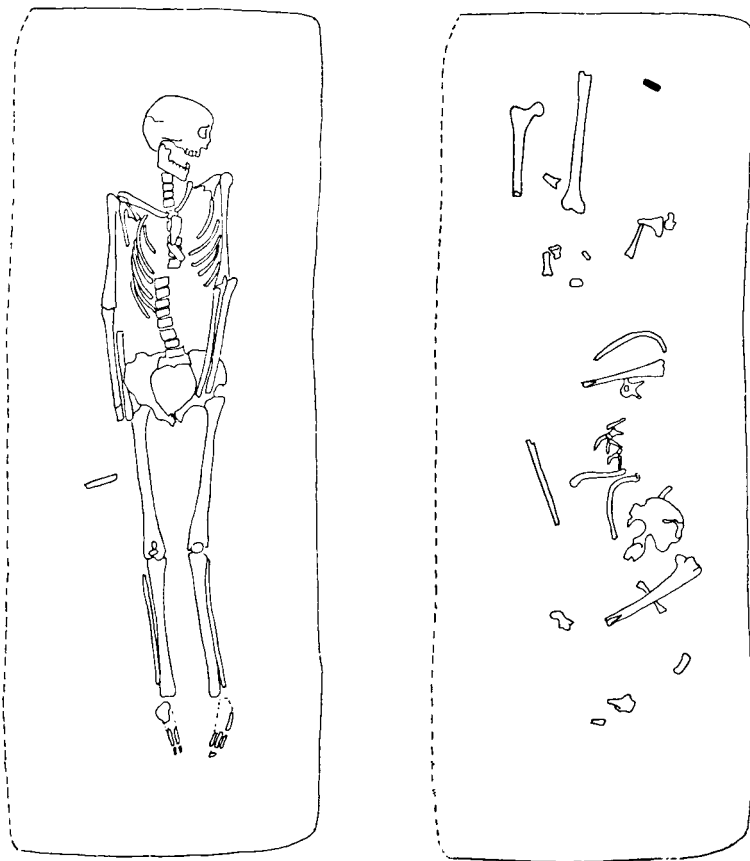
Obr. 3. Výrazne porušený hrob 134 na pohrebisku Komárno IX v dôsledku vykrádania (podľa Trugly 1993, 210, obr. 34).

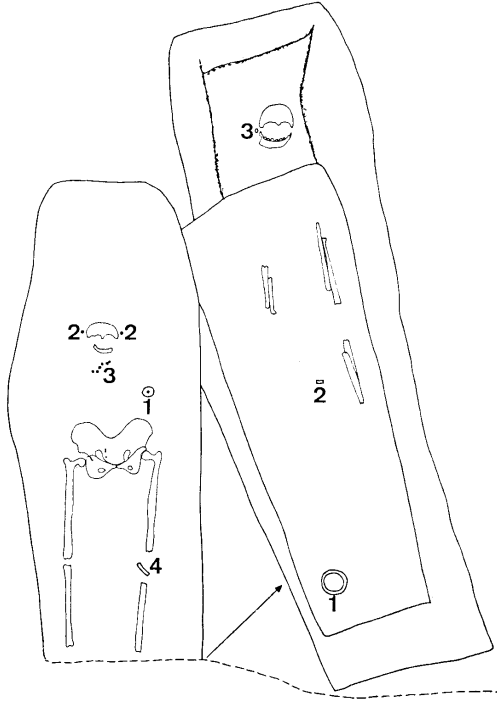
Obr. 4. Sekundárny zásah malého rozmeru (odobratie lebky) v hrobe 58 na pohrebisku Štúrovo I (podľa Točík 1968, 22, 23, obr. 10).

Obr. 5. Výrazný sekundárny zásah uskutočnený z rituálnych dôvodov v hrobe 77 na pohrebisku Komárno IX (podľa Trugly 1987, 266, 268, obr. 8: 3).

Obr. 6. Devastujúci dôsledok následného pochovania - hrob 122 na pohrebisku Leobersdorf (podľa Daim 1987, 261, tab. 119: A-122).

Obr. 7. Superpozícia hrobov 88 a 89 na pohrebisku Sommerein (podľa Daim/Lippert 1984, 234, tab. 58).

Summary

Greed, hatred, awe, fear or reverence?

On the secondary modifications of graves in the Avar Khaganate cemeteries in the territory of Slovakia

Secondary modifications can be divided into recent and contemporary. The first group is usually the result of clay and sand quarrying, agricultural and construction activities, the actions of “treasure hunters” of archaeological artifacts with metal detectors etc. The second group includes the contemporary modifications with the following motives:

1. Grave plundering
2. Grave desecration
3. Rituals

Secondary modifications also include subsequent burying and grave superpositions.

Secondary modifications is a phenomenon whose reasons often cannot be defined clearly. It provides multiple interpretations for the researchers, which itself fuels the necessary discussion.